

Наталія Побірченко

ФЕНОМЕН О. ЗАХАРЕНКА В ОЦІНЦІ ДОСЛІДНИКІВ ЙОГО ТВОРЧОСТІ

Цілком зрозуміло, що педагогічна наука, як й інші галузі знання, не може розвиватись без всебічного засвоєння того, що вже було зроблено, тобто без вивчення своєї власної історії. Одним із пріоритетних напрямків сучасної історико-педагогічної науки є вивчення історичних постатей освітян і педагогів, громадських діячів, діяльність яких припадає на різні історичні періоди. Ознайомлення з їхньою творчою спадщиною, конструктивно-критичний аналіз діяльності, вивчення ідей та передового досвіду дає змогу осмислити загальну картину перебігу історико-педагогічного процесу як цілісного багатогранного явища, відтворити розвиток вітчизняної та зарубіжної історії педагогіки. Дослідники аналізують персоналії з сучасних позицій та потреб педагогічної науки, переосмислюють їхню творчість, студіюють авторські ідеї у відповідності до вимог часу. В останні роки в Україні зросла кількість дисертаційних досліджень, присвячених вивченню педагогічних поглядів та діяльності відомих українських культурно-освітніх діячів, просвітників, педагогів: І. Гаспринського, С. Русової, О. Кониського, П. Куліша, Я. Чепіги, С. Черкасенка, І. Франка та багатьох інших. Водночас особливої популярності набула спадщина педагогів-практиків, діячів освіти та науки, яким вдалося, крім теоретичного обґрунтування власних ідей та концепцій, втілити їх на практиці, у досвіді власних авторських шкіл: О. Захаренко, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.

Ім'я творця унікальної системи виховання, знаменитої Авторської школи у с. Сахнівка О. Захаренка відоме і шановане в усіх педагогічних колах як України, так і за її межами. Він збагатив вітчизняну педагогічну науку оригінальним підходом до громадянського, сімейного та трудового виховання, на практиці реалізував ідею школи-родини, школи, життя якої тісно перепліталося з життям самої дитини та з життям усієї сільської громади. Тісна співпраця учителів, батьків та учнів, дух корпорації, яким були пронизані усі грані педагогічного процесу, перетворили школу у педагогічну спільноту, у якій усі діють на благо молодого покоління. О. Захаренку вдалося, здавалося б, неможливе – у невеличкому селі створити зразковий навчально-виховний заклад, школу-комплекс, інтерес до якої не стихає навіть сьогодні.

Для багатьох О. Захаренко зумів стати кумиром, справжнім духовним лідером, наставником. Про неординарність його постаті як найкраще говорять слова колег – тих, яким поталанило спільно працювати у «школі над Россю»: «Незвичайна школа. Незвичайний учитель. Він разом з нами завжди. З усім своїм талантом, мудрим розумом, роботящими руками, гарячим серцем, відданим дітям» (М. Проценко) [5, с. 78]. «Для Олександра Антоновича віддавати тепло серця людям стало сенсом життя» (А. Сергеева) [5, с. 80]. «Лише зараз розуміємо, яким він був мудрим, передбачливим, жив і мислив категоріями 21 століття» (К. Косенко) [5, с. 81].

Зрозуміло, що постать талановитого самотнього педагога, якому вдалося в радянські часи створити школу, що відрізнялася від тогочасних однотипних закладів, не може залишитися непомітною. Тому, ще за життя О. Захаренка, у різних часописах почали з'являтися статті, в яких автори зверталися до вивчення передового досвіду діяльності школи, педагогічних поглядів вченого, його активної громадської позиції: А. Дорошенко «Знання людям» («Ленінським шляхом», 1964), І. Голубничий «Живет в Сахновке человек...» («Правда», 1970), С. Портной «Змагаються юні ракетобудівники» («Ленінським шляхом», 1971), П. Ільїн «Становлення громадянина» («Черкаська правда», 1977), Л. Шахова «Директор школи» («Сільські вісті», 1978), Л. Акопова «Школа радості над Россю» («Труд», 1984), П. Ігнатенко «Слово про новатора» («Радянська освіта», 1988). І це далеко не повний перелік усіх тих, хто за радянських часів, у час розвитку тоталітарного режиму, зумів розгледіти новаторство та неординарність педагогічних ідей О. Захаренка. Про масштаби вивчення й розповсюдження творчого доробку педагога-новатора свідчать матеріали двох бібліографічних покажчиків, виданих у 2006 та 2012 роках. Загалом увесь масив праць, який акумульований більш ніж за півстоліття, за проблематикою можна об'єднати у дві великі групи:

1. Публікації, присвячені висвітленню біографічних відомостей про О. Захаренка, що дають змогу досягнути внесок педагога у розвиток освіти та науки, визначити напрями та масштаби його громадської діяльності, узагальнити уявлення про становлення О. Захаренка як визнач-

ного педагога, схарактеризувати шлях, яким він йшов до управлінської посади.

2. Праці, в яких репрезентовано досвід діяльності Авторської школи О. Захаренка. Ця група педагогічних розвідок знайомить з передовими педагогічними ідеями вченого як магістральними напрямками розвитку його педагогічної думки, висвітлює основні аспекти їх практичного втілення, розкриваючи практичний досвід, переваги та недоліки діяльності такого закладу.

Розглянемо першу групу розвідок, яку ми визначили як таку, що репрезентує біографічні відомості про педагога. Як відомо, О. Захаренко був призначений на посаду директора Сахнівської середньої школи у 1966 році, однак ще задовго до того його ім'я почало набувати слави у рідному селі, а передовий педагогічний досвід знаходив відображення на сторінках часописів. З кожним роком інтерес до діяльності сільської школи зростав, а разом з тим зростав інтерес і до особистості директора, якому вдалося здійснити прорив, крок у майбутнє, взявши у своїй роботі за основу вічні людські цінності, а не ідеологічні постулати. Сприяли пошук інтересу до особистості О. Захаренка і численні нагороди та звання, вручені у 70–80-х роках. Водночас варто зауважити, якщо за радянських часів у працях, присвячених О. Захаренку, про нього згадували переважно як про педагога у контексті вивчення передового досвіду Сахнівської школи, то на початку 90-х років акценти дещо змінилися. У цей час все більше почало з'являтися статей, присвячених особистості вченого, розкриттю творчих таємниць талановитого педагога, його активній громадській діяльності.

Досить плідним у справі вивчення творчості О. Захаренка виявився 2002 рік, що пов'язано зі смертю визначного педагога. Мабуть, дійсно, «велике бачиться на відстані», і чим більше часу відділяє нас від періоду діяльності О. Захаренка, тим зриміше і рельєфніше розкривається перед нами неординарна постать та передові ідеї. Багато тих, кому довелося працювати разом з визначним педагогом, бути його учнем або просто знайомим, опублікували свої спогади про цю, без перебільшення, визначну та талановиту людину. У своїх статтях його називали по-різному: і духовним батьком (В. Яковенко), і директором села (Я. Береговий), і мрійником (А. Богуславська), і добротворцем (В. Мелешко), і великим альтруїстом (К. Таран). Однак, усіх авторів об'єднувала думка про те, що це була скромна, справедлива та чесна людина, людина слова та людина діла. Як писав А. Кузьмінський у статті «Народний педагог-новатор» (2008): «Про могутній педагогічний дар Олександра Антоновича Захаренка, унікальність, неординарність розв'язання ним багатьох освітніх проблем, неситиму жадобу до

творення добра, велику емпатійність і атракційність чимало сказано й написано і всяк, хто цікавиться педагогічною наукою й практикою, добре це знає» [14, с. 148].

Для О. Захаренка була притаманна важлива риса характеру, без якої не може відбутись науковець – прагнення до створення нового, а не споживання старого. В. Кузь писав: «Олександр Антонович мав свій особливий погляд на шкільні традиції і вважав, що у їх змісті слід шанувати лише ті, що дають пошук новому» [13, с. 11]. Сьогодні можемо цілком впевнено сказати, що нестримне прагнення педагога до відкриття нових істин йому вдалося реалізувати повною мірою. Для науковців ім'я О. Захаренка стало синонімом визначенню «педагог-новатор». У чому ж дослідники бачать новаторство вченого? Відповідь знаходимо у працях різних авторів. Зокрема, А. Яворський писав: «Він був одним із зачинателів педагогіки співробітництва <...> Як й інші педагоги-новатори, він висував, обґрунтовував і впроваджував ідеї творчої взаємодії вчителя і учня; навчання без примусу; ідею досягнення поставленої мети; індивідуального і колективного підходів до діяльності учнів; творчого самоврядування; особистісного підходу до виховання; співпраці вчителя з батьками, громадськістю тощо» [21, с. 144]. Т. Десятов зауважив, що новаторство О. Захаренка полягало, насамперед, в умінні створити навчально-виховний заклад та організувати управління в ньому на принципово нових засадах: «Авторська школа О. Захаренка – це навчально-науковий комплекс, у якому опрацьована з урахуванням надбань, психолого-педагогічних наук, а також вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду нова педагогічна система, що упродовж багатьох років створювалася під керівництвом мудрого педагога» [4, с. 36]. «О. А. Захаренко був достойним представником української плеяди педагогів новаторів, якщо можна так сказати, першої хвилі. Він посправжньому першопроходець, майстер створення особливої освітньої практики: практики науково-орієнтованої, яка втілювалася у систему виховних ситуацій», – писав І. Бех [3, с. 9]. По-особливому сприймає О. Захаренка Н. Калініченко, в першу чергу, як директора школи, який сприймав і генерував нові педагогічні ідеї, технології, вміло адаптував їх до конкретних умов, був лідером в їх реалізації, заохочував до пошуку і підтримував нове в роботі колективу, вчителя, учнів, представників влади і громадськості [7, с. 22]. Список тих, для кого О. Захаренко був не просто педагогом, а генератором нових ідей, учителем та наставником, можна ще довго продовжувати.

Сьогодні накопичено значну кількість матеріалів, в яких опубліковано спогади про життя

О. Захаренка, його погляди та ідеї. Зокрема, у виданні О. Крутенко «Життя присвячене дітям...» (2006) [10] автору вдалося розкрити основні віхи життя педагога, схарактеризувати ключові аспекти створення та діяльності його Авторської школи, віднайти ідеї українських та зарубіжних педагогів-новаторів, які стали засадничими у формуванні педагогічної концепції О. Захаренка. У збірці праць «Академік із Сахнівки» (2008) [1] за редакцією А. Кузьмінського вміщені статті, щоденникові записи, листи і фотографії відомого педагога й громадського діяча, відгуки випускників його школи, статті колег-науковців, які розкривають постать педагога як вчителя, вихователя, директора школи, академіка, державного діяча та ін. Г. Суховершко у книзі «Повість про Захаренка» (2010) [19] зумів всебічно висвітлити неординарну постать вченого-новатора, його подвижницьку роботу з впровадження нових ідей у практику навчання і виховання підростаючого покоління, охарактеризувати його життєвий шлях. Одне із останніх видань, присвячене О. Захаренку, вийшло з-під пера Н. Калініченко – «Василь Сухомлинський, Іван Ткаченко, Олександр Захаренко: концепти продуктивної педагогіки» (2013) [8], де автор зупинилася на проблемі соціалізації учнів у школі О. Захаренка та здійснила спробу проаналізувати інноваційні підходи до трудової підготовки учнів у школах В. Сухомлинського, І. Ткаченка та О. Захаренка. Усі ці книги розкривають постать педагога як зачинателя гуманної педагогічної культури, самобутній педагогічний талант якого перетворив його зі звичайного директора школи на новатора, першопрохідця, автора унікальної системи виховання і навчання.

Переходячи до аналізу другої групи розвідок, яку ми визначили як такі, що репрезентують передові педагогічні ідеї та досвід діяльності Авторської школи О. Захаренка, варто зауважити, що «школа над Россю» викликала і продовжує викликати жвавий інтерес у науковців. Якщо брати до уваги радянський період, то тут інтерес становлять статті за авторства Б. Кравченко «Ентузіаста із Сахнівки» («Знання та праця», 1972), Н. Артеменко «Умілі руки, природа і фантазія» («Ленінським шляхом», 1973), С. Мазурик «Дорога до школи» («Ленінським шляхом», 1978), П. Шитової «Школа мрійників» («Черкаська правда», 1983), С. Колесник «Школа над Россю» («Світло шкільного дому», 1986) та ін. Автори, описуючи новаторства школи, наголошували на органічному поєднанні усіх аспектів її роботи. Зокрема, І. Лубченко у статті «Космосу сродни» (1983) писала: «Створювалося все це не заради примхи або чисто зовнішнього ефекту – а від необхідності зайняти дітей взимку і влітку, в дощ і в спеку цікавою, корисною справою» [15, с. 3]. Ці

автори та багато інших, хто вивчав та викладав на сторінках періодичних видань досвід діяльності школи, безсумнівно, здійснили неоціненний вклад у популяризацію досвіду діяльності школи. Своїми публікаціями вони знайомили звичайних вчителів, громадськість та батьків з новою педагогічною системою, завдяки чому школа у маленькому селі стала загальновідомою на теренах усієї України.

Час показав, що роки минають, а ідеї, народжені у с. Сахнівка, не втрачають своє актуальності. Тому зі здобуттям Україною незалежності, піднесенням демократичних засад в усіх сферах людського життя дослідження феномену «школи над Россю» з кожним роком лише зростало. Праці, присвячені означеній проблемі, стають більш масштабними та ґрунтовними, з'являються нові сторінки в історії створення та розвитку закладу, розкриваються нові грані його діяльності.

Сьогодні дослідники, вивчаючи досвід Авторської школи О. Захаренка, концентрують свою увагу на окремих аспектах її діяльності: формуванні здорового способу життя (В. Бурлака, Т. Андрющенко), громадянськості та патріотизму (Ю. Щербина, П. Волошин, Н. Орлова), особливостях еколого-виховної роботи (Н. Тищенко), гармонійному всебічному розвитку особистості (М. Кравчук), духовному розвитку (О. Крутенко, С. Захаренко). Незважаючи на таке різноманіття напрямків дослідження, усі автори у своїх статтях зходяться до думки, що посилений інтерес, який викликає ця школа, філігранність поєднання різних напрямків роботи, ідей свідчить про сучасність та актуальність поглядів О. Захаренка.

Проблема організації навчальної та виховної роботи, вимоги до особистості учителя, управлінський досвід та багато інших аспектів діяльності Сахнівської школи знаходять своє відображення на сторінках різних видань. Кожен з авторів прагне розкрити особливості діяльності школи, віднайти ті ідеї, які є актуальними у сучасному суспільному устрої. Так, Н. Калініченко особливими атрибутами діяльності закладу визначила сприятливий морально-психологічний клімат, колегіальний професіоналізм, вміння досягати позитивних кінцевих результатів як на колективному, так і на індивідуальному рівні [9]. В свою чергу інша дослідниця О. Крутенко зауважила, що особливістю організації виховного процесу у Сахнівській школі було те, що він здійснювався на принципах діяльнісного підходу, будь-яка теоретична ідея знаходила відображення в практичній діяльності, через участь усіх бажаючих у реалізації запланованого проекту [12]. Т. Десятов висловив своє переконання, що педагогічна система О. Захаренка отримала успіх

через те, що була спрямована на формування міцного педагогічного колективу, якому були притаманні такі важливі духовні цінності, як: любов до дітей, спільність мети, доброта, захопленість, творчість, працьовитість, прагнення бути для учнів взірцем [4, с. 37]. Такої ж думки дотримуються І. Ніколаеску та С. Мукомел. Аналізуючи педагогічний доробок О. Захаренка, автори зауважують, що успіх педагогічної діяльності залежить від професіоналізму – високої професійної кваліфікації і компетентності, володіння ефективними вміннями й навичками, алгоритмами і способами розв'язання професійних завдань [16, с. 110]. Л. Прокопенко, О. Біда та Н. Орлова у спільній науковій статті «Педагогіка конкретної дії» (2007) зауважили, що робота О. Захаренка, як директора Сахнівської школи, була спрямована на «...формування міцного педагогічного колективу однодумців, якому притаманні такі важливі духовні цінності як любов до дітей, спільність мети, доброти, захопленість власною професією, творчість, працьовитість, прагнення бути для учнів взірцем» [18, с. 25]. Аналізуючи наукові статті різних авторів, в яких розглядається персоналія О. Захаренка як директора школи, розкривається його управлінський досвід, можемо узагальнити, що усі дослідники сходяться на думці, що саме правильно побудована управлінська практика О. Захаренка, відмова від догматизму та теоретичних не підкріплених практикою постулатів, опора на загальноприйняті норми моралі, поваги та толерантного ставлення до людини зробили можливим побудувати той ідеальний колектив, який став одним цілим у досягненні спільної мети – виховання гідної, моральної та працьовитої, всебічно розвиненої, гармонійної особистості.

Після смерті О. Захаренка постала нагальна потреба у збереженні творчої спадщини педагога, її систематизації та об'єктивному відтворенні, у зв'язку з чим з'явилися перші дисертаційні роботи. Особливо цінним надбанням сьогодні є дисертація під авторством сина відомого педагога С. Захаренка «Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О. А. Захаренка» (2008) [6]. Автор спробував дослідити погляди О. Захаренка на родинне виховання крізь призму діяльності Сахнівської школи, у процесі чого йому вдалося розкрити погляди вченого на роль сім'ї і родини у становленні молодої людини, виокремити умови, принципи, систему родинного виховання, проаналізувати основні напрямки реалізації родинно-виховних проблем. Беззаперечним здобутком С. Захаренка є й те, що йому вдалося узагальнити досвід творчого використання ідей батька з родинного виховання у закладах освіти Черкаської області, розкрити їх актуальність і життєздатність на сучасному етапі

формування громадянського суспільства в Україні. Дослідник довів, що О. Захаренко піднявся до філософського осмислення проблем навчання і виховання.

Варте уваги дисертаційне дослідження Н. Орлової «Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О. Захаренка» (2008) [17]. Автору вдалося розробити модель формування духовних цінностей дітей і молоді, у процесі чого було розкрито сутність, структуру, особливості педагогічної системи формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О. Захаренка. Крім того, Н. Орлова на прикладі Сахнівської школи визначила й теоретично обґрунтувала зміст навчального спецкурсу «Формування духовних цінностей у сільській малокомплектній школі». Дослідниця встановила, що продуктивні ідеї О. Захаренка формувалися під впливом народної педагогіки, української та європейської педагогічної думки. На підставі виокремлення найбільш важливих компонентів і визначення принципів побудови середовища навчального закладу автором розроблено модель соціокультурного середовища Авторської школи О. Захаренка, в якій визначено взаємозв'язки і взаємозалежність окремих суб'єктів середовища, принципи їхньої діяльності, спрямованої на досягнення спільної мети, охарактеризовано показники і наслідки функціонування середовища, що є джерелом, умовою і засобом виховання гуманістичних цінностей школяра.

Варто наголосити, що дослідники С. Захаренко та Н. Орлова здійснили значний внесок у розвиток пізнання творчої спадщини О. Захаренка. Ними накопичено значний масив наукових статей як поодинокі, так і у співавторстві. У 2006 році автори спільно видали ряд навчальних посібників: «Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей. За матеріалами Сахнівської середньої школи», «Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині Олександра Антоновича Захаренка», «Роздуми, поради, мрії» та ін. А особисто з-під пера С. Захаренка вийшли друком ще й такі посібники: «Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині О. А. Захаренка» (2006), «О. А. Захаренко про родинне виховання: хрестоматія» (2006) та ін.

Привертає увагу одна із нещодавніх дисертацій за авторством О. Крутенко «Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О. Захаренка» (2012) [11]. У своєму дослідженні автор зробила спробу узагальнити та популяризувати перспективні педагогічні ідеї творчої спадщини академіка АПН України, директора Авторської школи О. Захаренка щодо створення виховуючого соціокультурного середовища сільської загальноосвітньої школи на за-

садах загальнонародських гуманістичних цінностей. Дослідниця розробила компонентну модель соціокультурного середовища та модель-схему навчально-виховної системи Сахнівської школи, які забезпечували ефективність виховання гуманістичних цінностей школяра; виявила актуальні для сучасної сільської школи ідеї педагогічної спадщини О. Захаренка з метою їх адаптації до реалій сучасної освіти із подальшим упровадженням у навчально-виховний процес сільських шкіл України.

О. Захаренко – корифей сучасної педагогічної науки. Щороку на честь цього, без перебільшення, визначного педагога проводяться Всеукраїнські захаренівські педагогічні читання, за результатами яких видається збірник праць. Заходи такого типу сприяють тому, що українська наукова палітра поповнюється новими дослідженнями творчої спадщини педагога-новатора, відкриваються нові сторінки історії, а його ідеї продовжують жити.

У 2010 році на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького було проведено XVII Всеукраїнські педагогічні читання «В. Сухомлинський і О. Захаренко: вивчати минуле творити сьогодні, передбачати майбутнє». Тематика конференції була обрана не випадково – два винятково унікальних педагога, дві неординарні особистості, творці авторських систем виховання. Крім того, багато науковців і зокрема сам О. Захаренко вважав себе послідовником В. Сухомлинського, про що писав у своїх працях. Дослідники своїми публікаціями лише підтвердили тотожність ідей О. Захаренка та В. Сухомлинського. Інтерес представляє стаття за авторством О. Сухомлинської «Чи були школи В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка альтернативними існуючим?» (2010). Глибокий аналіз поняття альтернативна школа, визначення спільних та відмінних рис цих закладів дав змогу авторові зробити висновки, що ці школи зберегли своє обличчя через певну консервацію педагогічних умов їх діяльності, але «...своєї альтернативності вони позбулися через втрату носіїв ідей та зміни в суспільних процесах, освіті, навчанні, методиці, зміні, у ході яких системи роботи цих шкіл ставали інтернаціональними джерелами для подальшого розвитку» [20, с. 17]. Цікавим та актуальним, на нашу думку, є дослідження й Л. Березівської «Принцип індивідуального підходу до учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського та О. Захаренка» (2010). Аналізуючи засадничі ідеї, методи діяльності двох авторських шкіл, системи виховання в цілому, автор доходить висновку, що «...саме індивідуальний підхід у сув'язі з гуманістичним і педоцентричним принципами був пріоритетною домінантою діяльності очолюваних ними шкіл...» [2,

с. 7]. До порівняльного диспуту творчої спадщини цих двох педагогів зверталися й інші дослідники: О. Крутенко «Діалог через роки і відстані» (2010), Н. Калініченко «Інноваційні підходи до трудової підготовки учнів в авторських сільських школах В. О. Сухомлинського, І. Г. Ткаченка, О. А. Захаренка» (2010) та інші, кожен з яких визначає діяльність О. Захаренка як продовження гуманістичних засад, педоцентричних ідей О. Сухомлинського.

Творчість О. Захаренка надихає. Сьогодні, у часи кардинальних змін, що відбуваються в усіх сферах життя суспільства, орієнтацією сучасної української освіти на гуманістичну складову особливого звучання набувають досвід та думки автора «школи над Росією». Досягнення О. Захаренка спонукають його послідовників до роздумів щодо великої місії вчителя як людини, якій довірено формувати душу та розвивати інтелект юної особистості. Тому педагогічні ідеї О. Захаренка широко вивчаються науковцями й використовуються практиками у закладах освіти. Особливо інтенсивно досвід педагога впроваджується в школах Черкаської області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік із Сахнівки : [збірка] / М. В. Томенко [та ін.] ; під. ред. проф. Кузьмінського А. І. ; АПН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 438 с.
2. Березівська Л. Д. Принцип індивідуального підходу до учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського та О. Захаренка / Л. Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – № 1. – С. 24–36.
3. Бех І. Педагогічна творчість О. А. Захаренка та її подальший розвиток / І. Бех // Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи. – Черкаси, 2006. – С. 9–15.
4. Десятов Т. Учитель, педагог і новатор / Т. Десятов // Вісник Черкаського університету. – 2012. – № 6. – С. 34–38.
5. Дякуємо тобі, вчителю! Спогади вчителів Сахнівської школи про О. А. Захаренка // Педагогічний вісник. – 2007. – № 1. – С. 77–85.
6. Захаренко С. О. Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О. А. Захаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. О. Захаренко. – К., 2008. – 20 с.
7. Калініченко Н. Школа О. А. Захаренка – творча лабораторія для педагогів і керівників освітніх закладів / Н. Калініченко // Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи. – Черкаси, 2006. – С. 20–23.
8. Калініченко Н. А. Василь Сухомлинський,

- Іван Ткаченко, Олександр Захаренко: концепти продуктивної педагогіки : [наук.-метод. посіб.] / Н. А. Калініченко. – Кіровоград : Імекс, 2013. – 187 с.
9. Калініченко Н. А. Соціально-педагогічні засади трудової підготовки учнів у Сахнівській школі О. А. Захаренко / Н. А. Калініченко // Вісник Черкаського університету. – 2010. – Серія : Педагогічні науки. Спецвипуск. – Частина I. – Черкаси. – 2010. – С. 46–55.
  10. Крутенко О. В. Життя присвячене дітям... / О. В. Крутенко. – Черкаси, 2006. – 88 с.
  11. Крутенко О. Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О. Захаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. О. Захаренко. – К., 2012. – 20 с.
  12. Крутенко О. В. Інноваційні методи, засоби та форми розвитку особистості дитини у позанавчальний час (у контексті Авторської школи О. А. Захаренка) / О. В. Крутенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – № 24. – С. 171–173.
  13. Кузь В. Слово про вчителя / В. Кузь // Педагогічна газета. – 2013. – № 1. – С. 10–11
  14. Кузьмінський А. І. Народний педагог-новатор / А. І. Кузьмінський // Академік із Сахнівки : [збірка] / Томенко М. В. [та ін.] ; під. ред. проф. Кузьмінського А. І. ; АПН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 438 с.
  15. Лубченко І. Космосу сродни / І. Лубченко // Учительская газета. – 1983. – № 3. – С. 3–7.
  16. Ніколаєску І. О. Професійне становлення педагога як складова педагогічної системи О. А. Захаренка / І. О. Ніколаєску, С. А. Мукомел // Вісник черкаського університету. – 2012. – № 6. – С. 108–112.
  17. Орлова Н. Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О. Захаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. О. Захаренко. – К., 2008. – 20 с.
  18. Прокопенко Л. Педагогіка конкретної дії / Л. Прокопенко, О. Біда, Н. Орлова // Педагогічний вісник. – 2007. – № 1. – С. 23–26.
  19. Суховершко Г. В. Повість про Олександра Захаренка / Г. В. Суховершко. – Черкаси : Вертикаль, 2010. – 168 с.
  20. Сухомлинська О. Чи були школи В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка альтернативними існуючим? / О. Сухомлинська // Рідна школа. – 2010. – № 9. – С. 13–17.
  21. Яворський А. А. О. А. Захаренко – педагог-новатор / А. А. Яворський // Вісник черкаського університету. – 2012. – № 6. – С. 143–146.

REFERENCES

1. Akademik iz Sakhnivky : [zbirka] / M. V. Tomenko [ta in.] ; pid. red. prof. Kuzminskoho A. I. ; APN Ukrainy, Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. – Cherkasy : Vyd. vid. ChNU im. B. Khmelnytskoho, 2008. – 438 s.
2. Berezivska L. D. Pryntsyp individualnoho pidkhotovu do uchniv u tvorchii spadshchyni V. Sukhomlynskoho ta O. Zakharenka / L. D. Berezivska // Istoryko-pedahohichniy almanakh. – 2010. – № 1. – S. 24–36.
3. Bekh I. Pedahohichna tvorchist O. A. Zakharenka ta yii podalshyi rozvytok / I. Bekh // Shkola O. A. Zakharenka yak model suchasnoi silskoi shkoly. – Cherkasy, 2006. – S. 9–15.
4. Desiatov T. Uchytel, pedahoh i novator / T. Desiatov // Visnyk Cherkaskoho universytetu. – 2012. – № 6. – S. 34–38.
5. Diakuiemo tobi, vchyteliu! Spohady vchyteliv Sakhnivskoi shkoly pro O. A. Zakharenka // Pedahohichniy visnyk. – 2007. – № 1. – S. 77–85.
6. Zakharenko S. O. Problemy rodynnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni O. A. Zakharenka : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / S. O. Zakharenko. – K., 2008. – 20 s.
7. Kalinichenko N. Shkola O. A. Zakharenka – tvorcha laboratoriiia dlia pedahohiv i kerivnykiv osvitykiv zakladiv / N. Kalinichenko // Shkola O. A. Zakharenka yak model suchasnoi silskoi shkoly. – Cherkasy, 2006. – S. 20–23.
8. Kalinichenko N. A. Vasyi Sukhomlynskyi, Ivan Tkachenko, Oleksandr Zakharenko: kontsepty produktyvnoi pedahohiky : [nauk.-metod. posib.] / N. A. Kalinichenko. – Kirovohrad : Imeks, 2013. – 187 s.
9. Kalinichenko N. A. Sotsialno-pedahohichni zasady trudovoi pidhotovky uchniv u Sakhnivskii shkoli O. A. Zakharenko / N. A. Kalinichenko // Visnyk Cherkaskoho universytetu. – 2010. – Seriia : Pedahohichni nauky. Spetsvypusk. – Chastyna I. – Cherkasy. – 2010. – S. 46–55.
10. Krutenko O. V. Zhyttia prysviachene ditiam... / O. V. Krutenko. – Cherkasy, 2006. – 88 s.
11. Krutenko O. Vykhovannia humanistychnykh tsinnosti shkoliara u pedahohichnii spad-

- shchyni O. Zakharenka : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / S. O. Zakharenko. – K., 2012. – 20 s.
12. Krutenko O. V. Innovatsiini metody, zasoby ta formy rozvytku osobystosti dytyny u pozanavchalnyi chas (u konteksti Avtorskoi shkoly O. A. Zakharenka) / O. V. Krutenko // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. – 2005. – № 24. – S. 171–173.
13. Kuz V. Slovo pro vchytelia / V. Kuz // Pedahohichna hazeta. – 2013. – № 1. – S. 10–11
14. Kuzminskyi A. I. Narodnyi pedahoh-novator / A. I. Kuzminskyi // Akademik iz Sakhnivky : [zbirka] / Tomenko M. V. [ta in.] ; pid. red. prof. Kuzminskoho A. I. ; APN Ukrainy, Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. – Cherkasy : Vyd. vid. ChNU im. B. Khmelnytskoho, 2008. – 438 s.
15. Lubchenko I. Kosmosu srodny / I. Lubchenko // Uchytelskaia hazeta. – 1983. – № 3. – S. 3–7.
16. Nikolaiesku I. O. Profesiine stanovlennia pedahoha yak skladova pedahohichnoi systemy O. A. Zakharenka / I. O. Nikolaiesku, S. A. Mukomel // Visnyk cherkaskoho universytetu. – 2012. – № 6. – S. 108–112.
17. Orlova N. Formuvannia dukhovnykh tsinnosti ditei i molodi v tvorchi spadshchyni O. Zakharenka : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / S. O. Zakharenko. – K., 2008. – 20 s.
18. Prokopenko L. Pedahohika konkretnoi dii / L. Prokopenko, O. Bida, N. Orlova // Pedahohichnyi visnyk. – 2007. – № 1. – S. 23–26.
19. Sukhovershko H. V. Povist pro Oleksandra Zakharenka / H. V. Sukhovershko. – Cherkasy : Vertykal, 2010. – 168 s.
20. Sukhomlynska O. Chy byly shkoly V. O. Sukhomlynskoho i O. A. Zakharenka alternatyvnymy isnuichym? / O. Sukhomlynska // Ridna shkola. – 2010. – № 9. – S. 13–17.
21. Iavorskyi A. A. O. A. Zakharenko – pedahoh-novator / A. A. Yavorskyi // Visnyk cherkaskoho universytetu. – 2012. – № 6. – S. 143–146.